

I. Témaválasztás

Hunyadi János nem csak a magyar történelemnek, hanem a magyarországi építészet történetének is egyik fejezetét teremtette meg. Olyan fejezet, amely két nagy építkező uralkodó közé ékelődik. Arányait tekintve sem Zsigmond, sem Mátyás mecénási tevékenységével nem mérhető össze, azonban kétségtelen, hogy I. Ulászló és V. László az építkezések terén Hunyadi árnyékában maradtak.

A Hunyadinak tulajdonított építkezések köre Möller István óta – aki először foglalta össze e témát – folytonosan bővült az elmúlt egy évszázad kutatásainak köszönhetően, és habár nagyon sok attribúció meglehetősen kérdéses, annyi biztos, hogy a vajdahunyadi vár jelentette építkezéseinek a gerincét. Vajdahunyad nem játszott fontos szerepet a család mindennapi életében, mégis mindig különös tisztelettel viselkedtek iránta, aminek egyértelmű bizonyítéka, a folytonos építkezések mellett, a hunyadi örökös ispáni méltóság alapítása Mátyás által Corvin János számára. Ami egykoron családi körben volt tisztelet tárgya, a 19. században már a magyar nemzet építészeti ereklyéjévé vált. Így foglalt magának méltó helyet az első millenniumi emlékünnepek alkalmával emelt, a magyar építészet fejlődését és kimagasló emlékeit szimbolizáló épületcsoportban is.

A vajdahunyadi vár ma már több szempontból is felbecsülhetetlen értéket képvisel. Mindenek előtt birtoklása és építése olyan családhoz kötődik szorosan, amely a magyar történelemnek a nemzeti tudatba is beépült dicsőséges fejezetét teremtette meg. E kapcsolat azért is mélyülhetett el ilyen mértékben, mivel a vár teljes megjelenésében, és szinte minden részletében, egyértelműen tanúskodik a Hunyadiakhoz való kötődéséről. A vár másik „érdeme”, hogy középkori várépítészetünk számtalan emlékével szemben nem pusztult el teljesen, vagy vált rommá, hanem, a Hunyadiak tiszteletet sugalló bélyegét viselve magán, kissé megviselt állapotban, de sikeresen vészelte át az elmúlt évszázadok megpróbáltatásait. Nem utolsó sorban olyan alkotásról van szó, amely a maga korában is rendhagyónak számított a magán jellegű várépítészet műfajában, így történetesen ennek egyik kulcsfontosságú emlékével állhatunk szemben. Ráadásul születési ideje is egy amúgy kevésbé ismert építészettörténeti korszakba esik.

A fokozottan népszerűségnek örvendő vajdahunyadi vár jelentőségéhez méltóan volt képviselve a kutatástörténetben is. Arányi 1867-ben megjelent könyve korának egyik legjobb és legalaposabb műemléki monográfiája volt. Jóval ismertebb Möller István részletes tanulmánya a várról, aki a legújabb kutatási módszereket felhasználva, legyenek azok építészeti, művészettörténeti vagy régészeti jellegűek, máig ható érvennyel választotta szét az egyes építési periódusokat. Az impériumváltás azonban törést okozott a vár kutatástörténetében. Hosszas szünet után az 1940-es évektől jelentek meg ismét a várra vonatkozó publikációk, amelyek úgy tűnik, mára megalapozták a műemlék történetének újabb monografikus megközelítését. Az utóbbi évtizedekben azonban fény derült rá, hogy több helyen is szükséges módosítani a vár építéstörténetével kapcsolatban kialakult hagyományos nézeteket, illetve újra kell értékelni a vár helyét a középkori építészettörténetben. Mindezek mellett a várkutatásban számos új kérdés is felmerült, amelyekre egy modern monografikus feldolgozásban illik válaszolni. Tehát minden jel arra utal, hogy ismét érdemes napirendre tűzni a Vajdahunyadi vár ügyét, annál is inkább, mivel az időközben megjelent részlettanulmányok nem csak, hogy egyértelműen tanúskodnak egy ilyen jellegű próbálkozás szükségességéről, hanem meg is alapozzák azt.

A vár építéstörténete számos olyan problémát vet fel, amelyek megoldásához a történeti, művészettörténeti és régészeti módszerek alkalmazása egyaránt szükséges. Sőt a történelem segédtudományainak egy részét is alkalomadtán segítségül kell hívni. E szerteágazó kutatási irányvonalak eredményezték disszertációm bonyolult szerkezetét. Nem ez lenne az első eset a vár kutatástörténetében, hiszen Arányi monográfiája is hasonló bonyolult szerkezetre épül. Művében lényegében háromszor írja le a várat, részben megismételve, részben új információkat szolgáltatva annak egyes részéről. Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk valamely épületszárnyról, több fejezetből szükséges összegyűjteni a rá vonatkozó adatokat. Ezzel szemben Möller műve sokkal lineárisabb,

azonban ő nem törekedett teljességre, hanem első sorban az építéstörténeti elképzeléseit alátámasztó információkat teregette ki.

A disszertáció szerkezeti szempontból Arányi művére emlékeztet, igaz ebben az esetben az ismétlést egészen más tematikájú fejezetek tették szükségessé. Első sorban a kutatástörténet - restaurálás-történet, restaurálás-történet - vár leírása, illetve a vár leírása - építéstörténet vonatkozású fejezetekben fordul ez elő. Ahhoz tehát, hogy valamely építményről teljes képet kapjunk több fejezet áttekintése szükséges. Éppen ezért a törzsszöveg részletesebb strukturális felépítésével próbáltam elősegíteni a tájékozódást.

Ismert tény, hogy a 19-20. század folyamán a vár jelentős restauráláson, részben átépítésen ment keresztül. Ezek a beavatkozások jelentős mértékben módosították a vár bizonyos részeit, így ma már bármilyen építéstörténettel kapcsolatos kutatásnak alapvető előfeltétele a vár helyreállítástörténetének tisztázása. Az egymást követő beavatkozások eltérő jellegű módosításokat eredményeztek. Ennek következtében, az eredeti részletek mellett feltűnnek úgy hitelesnek tekinthető másolatok, mint fiktív historizáló kiegészítések is. Így tehát a 19-20. századi helyreállítási munkálatok során keletkezett faragványok is lehetnek építéstörténetileg mérvadóak, amennyiben más források alapján igazolni lehet hitelességüket. A disszertációban egyfelől megpróbáltam nyomon követni a helyreállítások menetét, mint folyamat és kultúrtörténeti jelenség, itt azonban nem részletezhettem a vár minden egyes részének helyreállítását, mivel ez éppen az események fonalát szakította volna meg. A vár részletes leírása és értékelése a helyreállítások szempontjából külön fejezetbe került. Lényegében ez teszi ki a disszertáció legnagyobb részét. Másfelől fontosnak tartottam a várra vonatkozó fontosabb tudományos művek áttekintését és rendszerbe szedését, mivel sok esetben egymásnak ellentmondó, vagy nem egészen egyértelmű véleménynyilvánítások nehezítik a vár történetének a megértését.

Figyelembe véve a vár helyreállításának alapos elemzése során levonható következtetéseket, a helyszíni megfigyeléseket, illetve az eddigi kutatás által elért eredményeket íródott meg a vár építéstörténetére vonatkozó fejezet. Azonban az építéstörténeten túlmenően a párhuzamok és stílusösszefüggések kérdése a legproblematisabb. Először is tudomásul kell venni, hogy a magyar várépítészet sajátos termékével állunk szemben, amely a hasonló emlékek magas fokú pusztulása következtében még sajátosabb helyzetbe került, azt a benyomást keltve mintha egyedi alkotás lenne. Másfelől mindig is kérdéses volt megtalálni egy épületnek azon specifikus vonásait, amelyek alkalomadtán mérvadóak lehetnek az összefüggések kimutatása tekintetében. Itt ugyanis a kutatók részéről meglehetősen magas fokú szubjektívizmus érvényesül, és ez alapjaiban befolyásolhatja a végkövetkeztetéseket. Mindezek tudatában igyekeztem felhívni a figyelmet a vár néhány sajátos vonására, de hogy ítélethozatalom helyes volt-e vagy sem, a későbbi kutatások minden bizonnyal eldöntik majd.

A vár építéstörténetére vonatkozó következtetéseim lényegében problémafelvetőek. A disszertáció keretei között lehetetlen minden felmerült kérdést elmélyíteni, először is ezek nagy száma miatt, hiszen Vajdahunyad kapcsán a 15. századi várépítészet problematikájának teljes skáláját érinteni lehet. A részletezésnek azért is kellett határt szabni, illetve lényegre törni, mivel kismonográfiák sorát eredményezte volna, ez pedig szétfeszítette volna a disszertáció kereteit. Mindazonáltal minden esetben megpróbáltam felhívni a figyelmet a saját ítéletem szerint fontosnak tartott jelenségekre, és megoldásokat javasolni a vár építéstörténetét és párhuzamait illetően.

II. Források

A vajdahunyadi várra vonatkozó forrásanyag igen gazdag és változatos. Metszetek, fényképek, rajzok, leírások, festmények stb. a folytonos átalakítások különféle állomásait dokumentálják, forrásértékük igen nagy.

Az újkori és jelenkori források előtt, a 17. század végén, 18. század elején íródott, közel két tucat inventárium játszik fontos szerepet a vár eredeti állapotának meghatározásában. Közülük az 1681-ben Bajoni János által összeállított inventárium a legrészletesebb és a legpontosabb. Mindmáig a vár leírásának a referenciája. Itt érdemes megemlíteni a 16. század elején, első sorban a vár uradalmára vonatkozó forráscsoportot, amely Brandenburi György birtoklását adatozják. Ezeket Pataki József jelentette meg külön kötetben.

A vár 1868-ban megkezdett helyreállítása előtti állapota elég jól dokumentált. Először is három fényképfelvétel érdemel figyelmet abból a korból. Közülük különösen fontos az, amelyik a vár 1854-es leégése előtti helyzetet rögzítette. A másik kettő már a tűzvész után készült, és hűen tükrözik azt az állapotot, amely Arányit rabul ejtette. Mindhármát Möller közölte.

Az Arányi által 1867-ben megjelentetett monográfia ma már teljes egészében forrásértékű. Részletesen rögzítette a vár azon állapotát, amely lehetővé teszi a 17-18. századi inventáriumok értelmezését. Ő volt az, aki szinte egészében közzétette Bajoni inventáriumát, további megjegyzésekkel egészítve ki az amúgy is részletes leírást. Monográfiájához rajzokat is csatolt. Ezek között megtalálható a vár minden egyes szintjének az alaprajza, a kápolna és palotaszárny keresztmetszete, illetve fontosak a vár külső festésének mustráiról készült színes rajzai.

A helyreállítások előtti másik nagy forráscsoportot a Wiener Bauhütte rajzai jelentik. Jóval szakszerűbb rajzok, mint amiket Arányi publikált, azonban nagyon óvatosan kell őket kezelni, mivel a felmérés és a rekonstrukció sajátos egyvelegét testesítik meg. Amennyiben kiállják a kritika próbáját, úgy a várra nézve a legfontosabb rajzi forrást jelentik. A Wiener Bauhütte rajzai különben hosszú évtizedekig használatban voltak. Alig Möller váltott át új felmérési rajzokra a 20. század elején.

Arányi több nagyméretű makettet is készített a várról. Mindössze egy maradt meg, talán az, amelyiket a kolozsvári múzeum számára rendelt (jelenleg Vajdahunyadon). Ott ahol Arányi monográfiája esetleg homályos, sok esetben éppen ez a makett segít, amely a vár számtalan eredeti vonását örökölte meg. Még egy másik makett is található Vajdahunyadon. A Steindl-féle helyreállítás utáni állapotot tükrözi, tehát valamikor az 1870-es, 80-as évek során készült.

Az 1868-ban megkezdett helyreállítás 1920-ig nagy mennyiségű rajzi dokumentációt eredményezett. Az egymást váltogató építészek a rajzokat rendszerint Vajdahunyadon hagyták, és csak elvétve került valami Budapestre. Ez utóbbiak, különféle gyűjteményekből és hagyatékokból egyesítve találhatóak a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tervtárában. A rajzok lényegi része Vajdahunyadon maradt, és alaposan ihletődtek belőle az 1950-es, 60-as években ott dolgozó restaurátorok. Utána e rajzoknak nyoma veszett, és alig két éve kerültek ismét napfényre. Felhasználásukkal szinte naprakészen lehet dokumentálni a vár helyreállításának a menetét. Feldolgozásuk külön munkát jelent, de a rajzok néhány darabját felhasználtam a jelen disszertációban.

Möller nem csak új felmérést készített a várról, hanem az ő érdeme, hogy 1902-ben Hollenzer és Okos fotódokumentálták a várat és számos kőfaragványt. A fényképek részben a Steindl utáni állapotot, részben Möller éppen folyamatban levő helyreállítását adatozják. Különösen fontosak a Mátyás-loggia emeleti falképeiről készült felvételek. A címerfal fotói egyértelműen igazolják, hogy Storno Ferenc akvarellmásolatai nem elég hitelesek.

A két világháború között a bukaresti építészeti egyetem diákjai nyári gyakorlatként mérték fel a várat. Rendes felmérési rajzokról van szó és nem másolatokról. Ez a sorozat nem csak azért érdemel figyelmet, mert szép, kvalitásos munka, hanem mert azt a Möller utáni helyzetet örökölték meg, amelyet az 1960-es években szinte teljesen felszámoltak.

A vár utolsó nagy helyreállítása 1956-ban kezdődött. Hosszú munka volt, amely lényegesen befolyásolta a vár arculatát. Ennek teljes dokumentációja megtalálható a román Műemlékvédelmi Igazgatóság bukaresti tervtárában.

Ugyanakkor régészeti ásatásokra is sor került a vár területén. Sajnos csak egy részét publikálták. Jelenleg a vármúzeum részéről éppen e régészeti ásatások folytatásán van a legnagyobb

hangsúly. Remélhetőleg tisztázódní fog, a vár építésének első periódusa, illetve a szomszédos Szent Péter-hegyen helyezkedő sáncvár datálása.

III. Következtetések

Több mint fél évezredes létezése során a vajdahunyadi vár igen változatos szerepet töltött be. Hunyadi János alatt a többi nemességet felülmúlni akaró arisztokrata kegyúr státuszát volt hivatott tükrözni. Mátyás király alatt a királyi építkezések kisöccse lett, majd örökös ispánságra emelve Corvin János legitimitását erősítette. Az erdélyi fejedelemség korában, szinte átokszerűen, végzetes sorsú családok tulajdonát képezte. A 18. század elejétől kisstíliú hivatalnokok prédája lett, és egy végzetes tűvészre volt szükség ahhoz, hogy a nemzet felfigyeljen rá. Így került a 19. század közepétől az érdeklődés középpontjába. Jóhiszemű műemlékpártolók, majd restaurátorok, a mesés királyi vadászkastély szerepét osztották ki neki, és csak a pénzhiány akadályozta meg, hogy az eredeti műemléket nem kompromittálták véglegesen. Így is tragikusan fejeződött be a vár első „helyreállítása”, amin Möller István, vagy az 1960-as évek restaurálása már keveset tudott javítani.

A vár építéstörténete olyan periódussal kezdődik, amely mindmáig tisztázatlan. Annyi biztos, hogy Hunyadi János építkezéseit megelőzően, számolni kell egy korai erődítéssel, de ennek sem építője, sem keletkezésének ideje nem ismert, sőt szerkezetéről is roppant keveset tudunk. E „rejtélyes periódusról” még az írott források is hallgatnak, így nem csoda, hogy Engel Pál tagadta a korai vár létezését. Vajdahunyad ispánsági vára nem messze helyezkedett tőle, délebbre, a Szent Péter-hegyen. A megyének is nevet adó ispánsági vár a benne talált, eddig még publikálatlan leletek alapján, a 13. században is használatban volt. Amennyiben a későbbi vár első periódusát a 13. század második felére datáljuk, tisztázni kell viszonyát a korai ispáni várral is. Hasonló jellegű, egyszerűbb szerkezetű várakat a 14. század első felére is lehet keltezni, azonban egyre jobban közeledve a 15. századhoz, egyre kisebb a valószínűsége, hogy ilyen későn épült volna az első periódus vára. Vajdahunyad különben a 14. században már teljesen elveszítette központi szerepét, amelyet fokozatosan Déva vett át. Tehát egy esetleges kő vár építésének a kontextusa is hiányzik Vajdahunyadon.

Vár létezése nem szerepel Zsigmond király 1409-ben kelt adománylevelében sem, amikor Vajdahunyad a Hunyadiak birtokába került. Akkor még kimondottan csak Vajdahunyadot kapták meg, és nem egy több tucat faluból álló birtokot, amint ezt korábban feltételezték. Vajk, majd különösen Hunyadi János növelte ezt az uradalmat a szomszéd birtokok bekebelezésével, míg nem Hunyad megyében létrehozták a legnagyobb váruradalmat. Első sorban telepítésekkel és román kenézi birtokok megszerzésével növekedett az uradalom, a kenézek pedig mostantól már kimondottan csak Hátszeg vidékére szorultak vissza.

Hunyadi János lényegében egy *homo novus* volt, aki bizonyítani akart. Talán emiatt is próbált meg túllícitálni az arisztokrácián, többek között a családi birtokának központjában épített várral. Így nem csoda, hogy hadvezéri képességeivel egyenesen arányos a vajdahunyadi rezidencia is, amely társadalmi státuszát volt hivatott tükrözni. Rendkívüli karrierje rendkívüli építészeti emlékekkel párosult.

A korai várat első lépésben olyan erődítménnyé építette át, amely hatalmat és erőt sugárzott. Magas falak, tornyok, kaputornyok, hangsúlyos védőpártázat egy gyakorlatilag védhetetlen helyre épült váron. Mindezt még olyan impozáns külső védőmű egészítette ki, mint a Nebojsza. Védhetőségét azonban mégsem szabad alábecsülni, mivel már nem a hagyományos védelemre volt megtervezve, hanem figyelembe vette a tűzfegyverek használatának előnyeit is. Vajdahunyad, ebben a fázisban, egyike volt Magyarországnak legkorábbi ilyen típusú várainak. Szakállaspuska és hármás lőréseivel, a tornyok belső kialakításával előre mutatott, míg magas, keskeny tornyaival, várfalával a múltba kapaszkodott. Kétségtelenül szemléletes terméke volt ennek az átmeneti korszaknak. A

hagyományosnak nevezhető részek mellett az ehhez a periódushoz kapcsolódó kőfaragómunka is egyértelműen helyi műhely munkájának tekinthető. Ezzel szemben az új vonások, és különösen ívesgyámsoros védőpártázata mintha Itália felé mutatna. Hogy az esetleges itáliai hatás valamely építész révén érvényesült, vagy Hunyadinak ottani tartózkodásának a lecsapódása, egyéb források hiányában lehetetlen eldönteni.

A vár erődítésével ellentétben jóval csekélyebbek az ismereteink a belső szárnyakat illetően. Tudunk egy kápolna létezéséről, illetve a címerfalnak köszönhetően az északi szárny emeletének az építését is ezzel a periódussal lehet összefüggésbe hozni. A legfontosabb kérdések természetesen a címersorozat kapcsán merülnek fel, amelyet I. Ulászló címere datál. Valóban I. Ulászló uralkodásának korában készült? Ha igen, akkor mit keres a királyi reprezentáció ezen eszköze főnemesi környezetben? Könnyebb dolgunk lenne az értelmezés terén, ha a sorozat Hunyadi kormányzói kinevezését követően készült volna. Magyarországi környezetben szokatlan jelenségről van szó, legalább is ilyen jellegű címersor létezése a főnemesi építkezések kontextusában egyelőre nem adatolt. Az kétségtelen, hogy Hunyadival szembenálló arisztokrata családok is képviselve vannak a sorozatban, azaz a politikai hatalomgyakorlás adott szituációját rögzíthette valamikor az 1440-es években.

Möller határozta meg azt a mindmáig érvényes összefüggést, miszerint Hunyadi első építkezése kormányzói megválasztása előtt valósult meg, majd kormányzósága alatt megváltoztatta a vár kiépítésével kapcsolatos elképzeléseit. Hogy kimondottan az 1446. év jelentett volna fordulópontot a vár építéstörténetében elég bizonytalan, az azonban biztos, hogy a vár harmadik építési periódusa, vagyis Hunyadi János második építkezése a kormányzói és azt követő évekkel esik egybe. Ezt az újonnan épült szárnyakon alkalmazott heraldikai program támasztja alá, ahol előfordul úgy az 1446-tól használt kormányzói, mint az 1453-tól használt bővített címere.

Hunyadi második építkezése egyértelműen kompromittálta a vár erődítését annak érdekében, hogy helyt teremtsen az újonnan tervezet két legfontosabb építmény, a kápolna és a palota számára. A nemesi várépítészetben első sorban Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt tapasztalt jelenség tetőzéséről van szó, amikor a várakat nagytermekkel, tömegükben is elkülönülő kápolnákkal, erkélyekkel, ülőfülkés ablakokkal, gazdag heraldikai programmal bővítették, díszítették. Részben Nagy Lajos és Zsigmond udvari építkezéseinek a hatásáról, részben pedig a magyar arisztokrácia Zsigmond oldalán tett európai körutak során tapasztalt élmények gyakorlatba ültetéséről van szó. Ez a tendencia kétségtelenül a vajdahunyadi váron tapasztalható teljes pompájában, amely Hunyadi kormányzói méltóságából is fakadóan már-már súrolja az udvari reprezentáció határát.

A kápolna és a palotaszárny építése minden bizonnyal párhuzamosan történet, de a kápolna befejezésére hamarabb került sor. A palota építése jobban elhúzódott, és végső soron nem fejeződött be még közvetlenül Hunyadi halála után sem, mivel az erkélysor alig Mátyás király uralkodásának utolsó évtizedében készült el. A harmadik periódusban nem csak a várfalakat törték át az új épületek kedvéért, hanem két tornyot is átalakítottak (keleti torony és Kapisztrán-torony), megszüntetve eredeti rendeltetésüket. 1453 után készült el a palotaszárny emeleti nagytermét kiszolgáló csigalépcső-torony is. A Vajdahunyadon dolgozó műhely, az ottani munkálatokkal párhuzamosan, vagy rögtön azután, a Hunyadiakkal rokon Geréb család vingárdi birtokán épített templomot (befejezve 1462 körül), így ennek a műhelynek közel két évtizedes erdélyi működésével kell számolni.

E műhely stílusa több rétegre bontható. Vannak olyan specifikus vonásai, amelyek teljesen idegenszerűek Magyarországon (ajtókeret és kandalló típus). Kutatásaim jelenlegi állása szerint ezek eredete Franciaország 14. század második felébe nyúló világi építészetére vezethető vissza. Másik összetevője Zsigmond pozsonyi építkezéseinek körével mutat rokonságot (karéjos címerek, ablakkeretek, szegmensíves ajtókeret). Vannak határozottan egyedi tervezésű alkotásaik is annak tanúbizonyságaként, hogy e műhely fokozottan nyitott volt a helyi hatások előtt, és folytonosan próbálkozott újszerű megoldásokkal. Mindezeket egybevetve első lépésben arról a francia eredetű stílusirányzatról lehet szó, amelyet nem annyira építészeti emlékek, mint inkább írott források alapján

feltételezett eddig a kutatás. Nincs kizárva, hogy Zsigmond uralkodásának végén érkezett mesterek hatása érvényesült. Mivel a következő periódusban az udvari építkezéseket utánozó arisztokrata mecénások adhattak megbízásokat e munka nélkül maradt mesterek egy részének, feltételezhetően egy ilyen társaság került Vajdahunyadra is. Stílusukon erős helyi hatás észlelhető, vagyis minden bizonnyal nem egyenesen Franciaországból Vajdahunyadra telepített műhelyről van szó, hanem olyanról, amely már bizonyos időt töltött Magyarországon.

A vár építésével párhuzamosan Hunyadi egyéb építkezéseiről, megrendeléseiről is tudunk. Közülük a legkorábbi és legfontosabb a tövisi ferences kolostor, amelyet nem sokkal vajdai kinevezését követően alapított. Hasonló jellegű lehetett a valamivel később épült bojtori kolostor, amely sajnos nem maradt meg. A tövisi kolostor temploma, különösen címeres, feliratos, szemöldökgyámos kapuja a kolozsvári Szent Mihály-templom nyugati kapujának hatásáról tanúskodik. Ennek legkorábbi részei 1442-ben készültek, mai formáját azonban valamivel később, a templom nyugati karzatának építése során nyerte. Ehhez a körhöz tartozik a már kormányzói éveiben, öccse számára készített gyulafehérvári szarkofág is. A siremlék abban a műhelyben készült, amely a Kakas család számára építette a botházai templomot. Más építkezéseket is kapcsolatba hozott a kutatás Hunyadi nevével, azonban az összefüggés erősen kérdéses (Szentimre), vagy bizonyíthatatlan (Déva). Vajdahunyd várának második periódusa nem függ össze ezekkel az építkezésekkel. Mindössze a címensor egyik karéjos keretelése mutat némi rokonságot a kolozsvári plébániatemplom nyugati kapujának címereivel.

A harmadik periódusban dolgozó műhely jóval nagyobb hatásúnak bizonyult. A tövisi kolostortemplommal szemben, a kolostor építése 1449 után is folytatódott. Káptalantermének gyámkövei a vajdahunydai vár Kapisztrán-tornyának gyámköveivel vannak összefüggésben. Hasonlóképpen, a feltételezhetően diódi várból származó címeres pillérfő a vajdahunydai vár alsó nagyteremének pillérfőivel rokonítható. Kimondottan a vajdahunydai műhely munkája a vingárdi templom, amely a műhely látványosan jobbuló stílusáról tanúskodik. A felsorolt adatok tehát azt bizonyítják, hogy helytelen lenne Hunyadi összes építkezését egységesnek tekinteni, vagy az összeszét Konrád brassói kőfaragóval összefüggésbe hozni. Építkezésein legalább két nagyobb műhely hatása mutatható ki. A korábbi az, amelyik a kolozsvári plébániatemplomnál a kassai orientáltságú műhelyt váltotta fel, és többek között a nyugati kaput is kivitelezte. A másik francia orientáltságú, és Zsigmond késői építkezéseinek hatása alatt dolgozott. Főművük a vajdahunydai vár harmadik periódusa és a vingárdi templom.

Az utolsó, periódus lényegében Mátyás építkezéseire terjed ki. A vár átalakításának szembetűnő célkitűzése a vár főhomlokzatának a felcserélése volt. Míg a korábbi korszakban a főhomlokzat szerepét a monumentálisabb Régi kaputoronnyal rendelkező keleti oldal jelentette, a hangsúly most áttevődött a nyugati oldalra. A díszes, és maga nemében egyedülálló erkélysor mindenképpen ezt vonta maga után, amit kiegészített a magas, zárt erkélyekkel ellátott Új kaputorony és a mellette sorakozó hídvédrtornyok.

A középkori építkezések részeként Corvin János és Brandenburgi György korában is lehet számolni bizonyos átalakításokkal, ezek azonban jóval szerényebbek voltak, és gyakorlati célokat szolgáltak. Ilyen például a Kis loggiáról a csigalépcső-toronyra nyíló ajtó, amelyet pártázatos szemöldökköve 1500 körülre datál.

Végül felmerül a kérdés, hogy az ország peremvidékén álló vár, távol Hunyadi János és Mátyás gyakori útvonalaitól, illetve az országos notabilitások szemétől, miért lett kiépítve ilyen igényes formában? Magától kínálkozik a reprezentációs igényeket hangsúlyozó válasz, azonban újabb kérdés merül fel a reprezentáció propagálásával kapcsolatban, hiszen azok, akinek esetleg szólt a vár vizuális üzenete aligha jártak Vajdahunyadon. Hogy a reprezentáció fontos szerepet játszott aligha lehet kétségbe vonni. Amikor Mátyás alkalomadtán birtokokat adományozott Szilágyi Erzsébetnek, rendszerint kihangsúlyozta, hogy tette ezt többek között azért, hogy anyja társadalmi helyzetéhez méltó udvartartást legyen képes fenntartani, mivel ezzel a királyi méltóságára is jó fényt vet. Erről lehetett szó néhány Corvin Jánosnak adományozott vár esetében is, amelyeket átépített annak

érdekében, hogy a trónörökös méltóságának megfelelő állapotba kerüljenek (Árva, Solymos). Ilyen értelemben élénkült fel a vajdahunyadi vár átépítése, amikor is az 1480-as években befejezték az erkélysort. A vár ekkor már Corvin János hunyadi örökös ispánságának a központja volt.

Ami pedig a reprezentációs szerep érvényesülését illeti, a közvetlen vizuális élményen túlmenően a szóbeszéd játszotta a legfontosabb szerepet. Azaz nem volt mindegy, hogy a vár milyen formában épül be a köztudatba. Éppen ezért, ha a periférián is helyezkedett, ugyanúgy kellett gondoskodni róla, mintha állandóan szem előtt lett volna. Milyen más csatornán keresztül értesülhetett Thuróczy a vár nagyszerűségéről, ha nem ezen, ugyanis kevés a valószínűsége, hogy személyesen fordult meg Vajdahunyadon: „Mondják ugyanis, hogy Zsigmond királyt e vitéz apjának híre-neve vette rá, hogy őt Havasalföld vidékéről a saját országába hozza és országának lakosává tegye, továbbá, hogy örök birtokként méltóképpen megajándékozza Hunyad erődítményével, ahol most nemes és nézni is gyönyörűséges vár emelkedik.”

IV. Publikációk az értekezés témaköréből

Arányi Lajos: *Vajda-Hunyad vára. 1452. 1681. 1866. Szóban és Képben.* Pozsony, 1867.

Bágyuj Lajos: Vajdahunyad várának restaurálása 1965-1968. *Korunk* 32 (1973): 1608-1617.

Bogdan, Alexandru: Contribuții arheologice la cunoașterea evoluției castelului Corvineștilor de la Hunedoara. *Buletinul Monumentelor Istorice* 39 (1970): 18-25.

Marosi Ernő: Buda és Vajdahunyad. A 15. századi magyarországi építészettörténet tartópillérei. *Építés- és Építészettudomány* 15 (1983): 293-310.

Möller István: A vajdahunyadi vár építési korai. *Magyarország műemlékei.* Szerk. Forster Gyula. III. kötet. Budapest, 1913. 77-104.

Oliver Velescu: *Castelul de la Hunedoara.* București, 1961.

Pataki Iosif: *Domeniul Hunedoara la inceputul secolului al XVI-lea.* Bucuresti, 1973.

Sisa József: Vajdahunyad – ein Musterbeispiel der Burgenrestaurierung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Burgen und Schlösser* 45.3 (2004): 143-147.